

Марија Игњатовић

**ИЗВРШЕЊЕ ПРЕСУДЕ У РИМСКОМ
ГРАЂАНСКОМ ПОСТУПКУ**

UDK 347.952:34(37)

Рецензент: Проф. др Мила Јовановић

Сажетак

Реална егзекуција која је правило данашњег извршног права, доживела је многе трансформације у току развоја римског извршног права. Јављајући се најпре, као изузетак од редовног начина извршења (персонална егзекуција) у легисакционом поступку, преко формуларног поступка, где се јавила као привилегија за одређену

категорију становништва (сенаторски сталеж), а потом и као вид извршења који је обухватао целокупну имовину дужника (*actio iudicati*), реална егзекуција у екстраординарном поступку поприма облик који је у многоме близак данашњем извршењу.

Кључне речи: персонална егзекуција, реална егзекуција, легисакциони поступак, формуларни поступак, екстраординарни поступак.

Марија Игњатовић¹

ИЗВРШЕЊЕ ПРЕСУДЕ У РИМСКОМ ГРАЂАНСКОМ ПОСТУПКУ

УВОД

Правоснажну судску одлуку, којом је на несумњив и ауторитативан начин решен спор који је био повод парници и којим је уређен спорни правни однос, тужени који се осуђује на неку чинидбу, је дужан да изврши у одређеном року. Ако то он не учини, подноси се предлог суду који садржи захтев за принудно извршење. Суд ће у том случају наредити спровођење извршења – одузимање новца, спорне ствари или заплену дела имовине ради њеног уновчења (реална егзекуција). Међутим, реална егзекуција, која је данас основни начин извршења пресуде, није одувек била једини вид извршења.

У развоју римског грађанског поступка, и то легисакционом и формуларном, наилазимо најпре на доминацију института самопомоћи у поступку извршења. Тек са развојем екстраординарног поступка држава стиче монополизован положај у поступку пружања правне заштите, чиме настоји да спречи самовласно остваривање права. Ово је уједно био и период када је персонална егзекуција (извршење на личности дужника) била замењена реалном (извршење на имовини дужника)² чиме је учињен крупан корак ка модерном облику извршења и обезбеђења.

У савременом праву самопомоћ као метод правне заштите сведена је најмању могућу меру, јер је судска правна заштита основни и примарни метод организоване правне заштите. Међутим, то не значи да самопомоћ, која представља

¹ Асистент-приправник Правног факултета у Нишу.

² Увођењем реалне егзекуције употпуњује се систем извршног права и настаје радикална промена у поступку извршења пресуде који се у многоме приближава данашњим облицима извршења и обезбеђења. У том смислу: Станојевић, О. - Римско право, Београд, 2001, стр. 175.

реликт римског права, данас не постоји, напротив она је и даље присутна у извршном поступку као ванредни и супсидијарни метод правне заштите.

На који начин је самопомоћ сведена у законом дозвољене оквире, како је дошло до замене персоналне егзекуције реалном, и уопште како је изгледало извршење пресуде у сва три облика римског грађанског поступка тема је овог рада.

1. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РИМСКОГ ГРАЂАНСКОГ ПОСТУПКА

Римски грађански поступак, на почетку његовог настанка, карактеришу одређене особине заједничке свим народима на истом степену културног развоја. Суђење је веома дуго задржало приватни, недржавни карактер. Првобитну заштиту субјективних права појединац је морао сам да обезбеди, што је у највећем броју случајева доводило до низа приватних ратова.³ Настојећи да спречи приватне ратове, који су се водили за остварење субјективних права, и обезбеди унутрашњи мир, држава је преузимала мере за формирање организоване правне заштите. Оне су се у почетку састојале у одређеним формалностима,⁴ да би временом држава преузела суђење у своје руке, тако што је одредила органе специјализоване за пружане правне заштите и прописала правила судске процедуре.

У развоју римског грађанског поступка уочавамо три појавна облика или метода правне заштите: легисакциони, формуларни и екстраординарни поступак.

Легисакциони поступак,⁵ који је карактеристичан за период настанка Рима, оддикује строги формализам, дужност органа да се држе прописане форме, самопомоћ, арбитража, подела поступка на два дела: *in iure i apud iudicem*, усменост и једноставност у суђењу, непостојање правних лекова и персонална егзекуција.

³ У том смислу: Сич, М. – Практикум из римског приватног права, Нови Сад, 2002, стр. 246.

⁴ Нпр. у изговарању свечаних речи и обављању прописаних гестова.

⁵ Назив овог грађанског поступка потиче од свечаних тужбених формула заснованих на закону. Те свечане тужбене формуле називале су се *legis actiones*.

Формуларни поступак,⁶ који је уведен у II веку пре нове ере, коришћен је паралелно са легисакционим поступком и није се битно разликовао од њега. Његове основне карактеристике су биле: мањи формализам, слобода државног органа да састваљају формуле у циљу пружања правне заштите, повећана писменост, самопомоћ, арбитража, подела поступка на два дела.

Екстраординарни поступак,⁷ уведен је у III веку нове ере. Он се темељио на потпуно различитим принципима у односу на претходна два поступка. Док су прва два поступка биле варијанте "приватног" начина суђења, у којима држава у највећем делу поступка остаје по страни (позивање на суд, доношење пресуде, извршење пресуде), дотле је у екстраординарном поступку све у рукама државе. Она доноси прописе и прописује и организациона и функционална процедурална правила. На то указују и следеће карактеристике овог поступка: поступак се више не дели на две фазе па самим тим нема места арбитражи; самопомоћ је сведена на најмању могућу меру; уводи се метод легалних доказа који замењују постојећи метод слободног уверења; нормира се право на жалбу; дозвољено је заступање странака за разлику од претходна два поступка где парничари нису могли бити заступани у поступку пред судом; прописују се правила о стварној и месној надлежности. Све то указује да се увођењем екстраординарног поступка престало са традицијом "приватног" суђења и да је постепено држава започела да има главну улогу у пружању правне заштите, почевши од позивања на суд, до доношење пресуде и њеног извршења.

2. ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РИМСКОГ ИЗВРШНОГ ПОСТУПКА

На развој римског грађанског поступка утицале су многобројне промене, па је и природно, да су се у зависности од тих истих друштвено-економских промена, мењала и правила о извршном поступку. Развој римског извршног поступка можемо посматрати у склопу три периода, кроз која се развијао римски грађански поступак уопште: легисакциони, формуларни и екстраординарни.

⁶ Формуларни поступак добио је назив по формули, коју претор упућује судији, која садржи битне елементе спора и упутства како да се спор реши.

⁷ Назив ове врсте грађанског судског поступка потиче од латинске речи *extra ordinem*, што значи изванредни поступак, у ствари поступак који тече ван уобичајног тока ствари.

а) У периоду важења легисакционог поступка, који траје од оснивања Рима до II века пре наше ере суђење је имало претежно "приватни" карактер. Ово се највише одразило на извршење пресуде које се базирало на принципу персоналне егзекуције. Суштина овог извршења састојала се у подизању тужбе *per manus iniectionem*, која је служила као средство за извршење и наплату правних овлашћења, и то предузимањем мера против саме личности дужника.

б) Формуларни поступак, који је трајао од средине II века пре наше ере до III века наше ере одликује мањи формализам поступка, слобода државних органа у састављању формула у циљу пружања правне заштите али и даље присуство самопомоћи у поступку извршења. У области извршног поступка, где је персонална егзекуција и даље била једини вид извршења јавила се потреба за реформама. Додуше, ова потреба осетила се још у оквиру самог легисакционог поступка, где су чињени покушаји, нарочито у области извршног поступка, да се поправи положај дужника, тиме што би предмет персоналне егзекуције био рад дужника а не његова личност. Тиме је било ускраћено право повериоцу да дужника убије или прода. Међутим, сви ови покушаји да се учине реформе и побољша положај дужника нису били довољни. Отуда се активношћу претора у периоду важења формуларног поступка уводи неформална тужба *actio iudicati*, која је усмерена била на извршење било путем персоналне или реалне егзекуције.

ц) Период екстраординарног поступка, који је настао у III веку нове ере и наставио да важи и после пропасти римског царства, одликују многе карактеристике које римски грађански поступак, а посебно извршни као његов део, у многеме приближавају данашњим. Као орган извршења јавља се искључиво чиновник а извршење је по правилу за објекат имало имовину дужника (реална егзекуција). Кажемо по правилу, јер је самопомоћ и даље постојала али у законом предвиђеним оквирима.

Дакле, период развоја грађанског судског поступка, и у њему извршног поступка, може се окарактерисати као делатност римске државе, која се одвијала у константним напорима да у потпуности у своје руке преузме поступак за пружање правне заштите, минимизирајући на тај начин улогу самопомоћи у римском извршном поступку.

3. САМОПОМОЋ У РИМСКОМ ИЗВРШНОМ ПОСТУПКУ

Историјски развој римског грађанског поступка показује да се заштита субјективних права појединаца остваривала на различите начине.

У предржавном уређењу Рима, када није било организоване заштите повређених права, свако је морао да се сам побрине за заштиту својих субјективних права. У таквим условима, појединац је био принуђен да сам или уз помоћ својих најближих чланова породице или колективитета предузме неопходне мере у циљу заштите и остварења својих права. Дакле, заштита права и њихово извршење у овом периоду остваривана је путем древног института самопомоћи.⁸

До повреде права у периоду раног римског друштва најчешће је долазило у заједници, али и изван ње. У оквиру заједнице, несумњиво се истицала улога *pater familias*-а коме је римско првобитно друштво дало скоро неограничену власт (*ius vitae ac necis*).⁹ Он је био овлашћен не само да доноси најважније одлуке о животу (закључење брака, признавање детета), већ и да суди и да се стара о извршењу сопствених одлука. У случају не извршавања његових одлука био је овлашћен да примени силу у циљу заштите права чланова заједнице (опомена, искључење из породице, продаја у ропство па чак и убиство чланова породице).¹⁰ Иако се у овом периоду власт *pater familias*-а може окарактерисати као скоро неограничена, он се ипак није могао понашати самовољно. Његово понашање је било праћено од стране целокупне заједнице која га је могла казнити у случају да његово понашање поприми облике самовоље.¹¹ Казна се обично састојала у осуди јавног мњења (*inprobus esto*) и, и у осуди у виду изопштавања (*sacer esto*).¹²

⁸ Самопомоћ као основни инструмент заштите субјективних права био је познат и код других народа на истом степену културног развоја. У том смислу: Николић, Д., Ђорђевић, А. – Законски текстови старог и средњег века, Ниш, 2002, стр. 61.

⁹ *Ius vitae ac necis* – право живота и смрти. Ова власт *pater familias*-а била је условљена потребом, војнички организованог римског друштва, за постојањем строго дисциплиноване породице. О томе: Маргетић, Л. – Римско право, Изабране студије, Ријека, 1999, стр. 60.

¹⁰ Овакав поступак је природна последица живота људи на овом степену културног развоја и недостатака државног апарата принуде, који би представљао гаранцију за заштиту повређених права.

¹¹ Имајући у виду прилике оног времена, тешко је рећи да је *pater familias* могао самовољно да поступа са чла-новима своје породице. Постојали су други механизми

До сукоба због повреде права, долазило је и изван колектива. Услед недостатака правних механизма за решавање насталих спорова, у највећем броју случајева долазило је до низа приватних ратова.¹³ Због тога се још у току примене самопомоћи, јавила потреба да се пружање правне заштите не само уреди и регулише, већ и повери непристрасним трећим лицима, различитим од страна у спору. Ова потреба је највише долазила до изражаја код грађана - појединца који више није био сигуран да ће употребом сопствене силе остварити право које му гарантује правни поредак. Потреба за увођењем грађанског поступка била је условљена, пре свега, чињеницом да свака примена силе у оквиру одређене друштвене групе слаби јединство те групе, а да друштвена заједница више није била у стању да реши сукобе због постојања различитих схватања о томе како треба решити спор.¹⁴

Међутим, интервенција државних органа у споровима међу грађанима, у почетку развоја римске државе, била је несистематска и случајна. Новостворени државни апарат није одмах преузео на себе решавање спорова међу грађанима. Државни органи судили су само када су их странке у спору позивале у својству арбитра или изабраног суда. Њихов задатак био је да пресуде спор и утврде колика ће бити накнада коју кривац треба исплатити оштећеном на име откупа од права на освету.¹⁵ Они нису иступали у својству државних органа нити је њихова пресуда била извршавана употребом државне принуде. Па ипак, пресуде су извршаване услед страха од религијских и моралних санкција.

Увидевши предност арбитражног начина решавања спорова, јавна власт је све више преузимала бригу око њиховог решавања.

Прва фаза у историјском развоју римског грађанског поступка, о којој сведочи и Закон XII таблица¹⁶, је легисакциони поступак. Према мишљењу

који су то спречавали: обавеза придржавања обичајних правила, страх од религијске санкције. У том смислу: Стојчевић, Д. – Римско право, Београд, 1983, стр. 96.

¹² "Sacer esto" – осуда кривца на жртвовање боговима

¹³ У том смислу: Станковић, Г. – Грађанско процесно право, Ниш, 1998, стр. 13.

¹⁴ О томе: Сич, М. – Практикум из римског приватног права, Нови Сад, 2002, стр. 246.

¹⁵ У том смислу: Пухан, И., Поленак, Акимовска, М. – Римско право, Скопје, 2001, стр. 352.

¹⁶ Закон XII таблица – донет у Риму 451-450 п.н.е. Садржао је одредбе о суђењу у извршењу, породичном праву, туторству и наследном праву, својини и правним пословима, сусудским односима и међама, деликтима, јавном праву, религијском.

појединих теоретичара ово је фаза која је најближа самопомоћи јер појединац предузима радње и мере у циљу правне заштите.¹⁷ Готово све је у рукама странака: од позивања на суд, обезбеђења доказа и што је посебно важно, извршења одлуке-пресуде. Улога државе у легисакционом поступку је минимизирана. Постојао је мали број процедуралних правила. Тако, уколико би тужени одбио да се одазове позиву да дође пред суд, губио би парницу контумацијом.

Поставља се питање шта бива уколико тужени одбије да изврши пресуду, тј. да буде предмет *manus iniectio*. Како ће га тужени приморати на извршење пресуде када је државни апарат принуде још слаб и нефункционише?

Већина теоретичара се слаже са чињеницом да су се, иако је у овој фази развоја грађанског судског поступка државни апарат принуде недовољно развијен, пресуде извршавале од стране самог туженог због страха од религиозних и моралних санкција, те да из тог разлога није било потребе за непосредном употребом принуде од стране државе.

Према једном схватању¹⁸ овакво стање и положај државног апарата принуде сасвим су нормални за друштво које је тек добило државно уређење. У таквом друштву снагу ауторитета још увек имају обичајна правила, дубоко укорењена у свести народа, а не правна правила која прописује државна власт. Отуда је сасвим разумљиво присуство самопомоћи и арбитражног начина решавања спорова у првој фази развоја грађанског судског поступка.

У литератури се среће схватање¹⁹ да је, и поред пасивне улоге државе у домену извршења, ипак на одређени начин функционисало спорвођење судских одлука. Један од аргумената у прилог оваквог схватања је и Закон XII таблица. С обзиром на прилике оног доба, вероватно је значајну улогу у извршавању судских одлука имао недржавни (приватни) апарат принуде (наоружани робови, клијенти, сродници). Осим тога, када је реч о извршењу одлука којима су решавани спорови између припадника истог сталежа, свакако да су деловали и други механизми као што су морални притисак сједине и јавно мњење, али и страх од религиозних санкција.

Опширније о томе: Николић, Д., Ђорђевић, А. - Законски текстови старог и средњег века, Ниш, 2002, стр. 75.

¹⁷ О томе: Андреев, М. – Римско частно право, Софија, 1992, стр. 88.

¹⁸ У том смислу: Стојчевић, Д. – Римско право, Београд, 1983, стр. 96.

¹⁹ Видети: Станојевић, О. – Римско право, Београд, 2001, стр. 166.

Треће схватање,²⁰ иако настоји да укаже на потребу укидања самопомоћи у легисакционом поступку, указује на њено присуство и то у најважнијим деловима поступка: код довођења туженог пред суд и принудног извршења пресуде. Ови елементи, несумњиво, указују на још недовољно развијен апарат принуде, велику приврженост традицији али и на неспособност да се сагледају улога и значај пресудних правила за остварење циљева правне заштите.

У новом формуларном поступку, уведеном у другом веку пре нове ере, улога државног апарата је нешто већа, али још увек има елемената самопомоћи. Она највише долази до изражаја у поступку извршења пресуде, о чему се стара сама странка која је добила парницу.

Тек са увођењем екстраординарног поступка долази до слабљења самопомоћи и замењивања државном егзекутивом. Сада је све у рукама државе, од позивања странака на суд, до доношења пресуде.

Дакле, увођењем грађанског поступка у Риму започео је процес слабљења и ишчезавања самопомоћи као начина за прибављање права употребом сопствене силе. Он није довео до наглог слабљења овог института. Најпре је постојао паралелизам у поступку заштите права тј. могућност да се бира између самозаштите и грађанског поступка као начина за заштиту субјективних права. Са доношењем *leges Juliae de vi publica et de vi privata* самопомоћ се третира као кривично дело осим у случајевима самоодбране а грађански поступак постаје јединствено средство за заштиту права грађана.²¹

Међутим, поред тога што је држава током времена монополизovala пружање правне заштите, самозаштита је била и остала метод заштите права, који никад није престао да се користи.²² За разлику од римског права у коме је, из познатих разлога самозаштита доминирала у поступку извршења у савременом праву самозаштита је елиминисана на подручју извршног судског поступка из тог разлога што се у поступку извршења непосредно примењује државна принуда. И поред тога остаци самозаштите у области извршења данас могу да се нађу у "траговима". Један такав реликт самозаштите у сектору

²⁰ Видети: Маленица, А. – Римско право, Нови Сад, 1999, стр. 352.

²¹ Видети: Пухан, И., Поленак, Акимовска, М. – Римско право, Скопје, 2001, стр.352.

²² Законодавац је самозаштити дао карактер супсидијарног, ванредног и изузетног облика правне заштите и регулисао је и одредио њене видове и њен обим. О томе: Станковић, Г. – Грађанска кодификација, Зборник радова, Ниш, 2003, стр. 235.

извршног поступка је последица једне материјално-правне установе која води порекло из римског права. Ради се о праву ретенције (*ius retentionis*). Задржавањем туђе ствари ради намирања сопственог потраживања поверилац не само што обезбеђује своје потраживање већ обезбеђује и будуће извршење из задржане ствари.²³ Дакле, у овом случају самозаштита се јавља у поступку обезбеђења као дела извршног поступка.

4. ИЗВРШЕЊЕ ПРЕСУДЕ У ЛЕГИСАКЦИОНОМ ПОСТУПКУ

Извршење пресуде у легисакционом поступку остваривано је путем института *manus iniectio*, а у изузетним случајевима, и путем *pignoris capio*.²⁴

Legis actio per manus iniectio, био је најстарији институт римског извршног поступка, описан још у Закону XII таблица. Служио је као средство за извршење пресуде и наплату новчаних потраживања и то извршењем на самој личности дужника. Представљао је, значи, вид персоналне егзекуције.

Персонална егзекуција је, поред самопомоћи, била друга значајна карактеристика легисакционог поступка. У случају да дужник није могао да плати дуг она је доводила до ропства и до смрти дужника.

Пошто није било посебних правила извршне процедуре, поступак спровођења извршења био је сличан парничном и покретао се специфичном тужбом *legis actio per manus iniectio*. Спроводио се на следећи начин: пошто би пресуда била донета и протекао рок од 30 дана и тужени-дужник није добровољно испунио дуговану обавезу, поверилац-тужилац је лично приводио дужника-туженог пред магистрата. Тужилац је у присуству магистрата стављао руку на дужника и изговарао свечану формулу: "*Quod tu mihi iudicatus (sive damnatus) es sestertium X mila, quandoc non soluisti, ob eam rem ego tibi sestertium X milium indicati manum inition* - Будући да си осуђен (или кажњен) да ми платиш десет хиљада сестерција, а како ниси платио, стављам руку на тебе због досуђених десет хиљада сестерција."²⁵ На овакву тужбу

²³ Опширније о томе: Станковић, Г. – Грађанска кодификација, Зборник радова, Ниш, 2003, стр. 236.

²⁴ Видети: Благојевић, Б. – Грађански поступак у римском праву, Београд, 1960.

²⁵ Видети: Станојевић, О. – Гајеве Институције (превод), (4, 21), Београд, 1982, стр. 255.

тужени није имао право ништа да одговори и да се брани. Магистрат је одмах допуштао тужиоцу да дужника одведе кући и стави у окове.

Овакво пасивно држање дужника-туженог пред магистратом, изазвало је дилему да ли је у оваквој ситуацији евентуално дужник могао да одбаци руку тужиоца и одбије да га тужилац одведе у кућни притвор.

Настојећи да дају одговор и реше дилему, коју дата ситуација намеће, поједини аутори истичу да, иако је тужени по свему био у прилици да тако нешто учини, он то није чинио. Разлог за овакво држање дужника, према њиховом мишљењу, лежи у приликама оног времена и у страху од религиозних санкција и моралних осуда заједнице.²⁶

Пошто би одвео туженог у свој кућни притвор, тужилац би га држао 60 дана. Закон XII таблица детаљно описује како тужилац треба да поступа са туженим: "Ако не изврши пресуду или ако га нико пред претором не узме у заштиту, нека га поведе са собом. Нека га веже конопцем (ланцем) или стави у окове од 15 фунти,²⁷ не лакшим, а ако хоће може и тежим. Ако тако жели нека живи о своме. Ако не живи о своме, онај који га је везао нека му сваког дана да фунту хлеба (327 г). Ако хоће, може и више да му да."²⁸

У том року од 60 дана, тужилац је био дужан да га три пута узастопце, и то у пазарне дане, изведе на Форум и да јавно објави износ дуга како би обавестио дужникове рођаке и пријатеље, у случају да они желе да у његово име плате дуг.

Ако и по истеку рока од 60 дана дужник, који се налазио у кућном притвору повериоца, не плати дуг, тужилац га је могао убити, или продати преко Тибра (*trans Tiberim*).²⁹ Од тог тренутка сва дужникова имовина је прелазила са дужника на повериоца.

²⁶ О томе: Станојевић, О. – Римско право, Београд, 2001, стр. 166.

²⁷ Занимљива је ова одредба Закона XII таблица. Обично закони спречавају сурове казне, а овде се спречава благост, отуда поједини сматрају да се у овом случају поткрала грешка и да је оков од 15 фунти максимална тежина. Наведено према: Пухан, И. - Курс латинског језика, Београд, 1948, стр. 154.

²⁸ Видети: XII, 3 – 5, наведено према: Николић, Д., Ђорђевић, А. – Законски текстови старог и средњег века, Ниш, 2002, стр. 76.

²⁹ Продаја *trans Tiberim* и убијање дужника било је уобичајно за време док у Риму нису постојала имања на којима је требало употребити туђу радну снагу. Видети: Пухан, И. – Римско право, Београд, 1972, стр. 298.

Овај описани начин извршења био је могућан само ако при извршењу *manus iniectio* није учествовало треће лице-*vindex*.

Vindex је могао узети у заштиту дужника оспоривши исправност тужиоцевих навода. У том случају је, између *vindex*-а и тужиоца настајао спор који је решаван у судском поступку. Ако би се утврдило да је *vindex* имао право, били би слободни и он и дужник, у супротном, је *vindex* био дужан да на име казне да исплати двоструки износ дужникове обавезе чије се извршење тражило путем *manus iniectio*.

Други начин на који се дужник могао спасити санкција због тога што добровољно није испунио дуговану обавезу био је што би сам исплатио дуг, тј. поравнао се и договорио се око начина исплате са самим тужиоцем.

На основу изложеног може се закључити да је персонална егзекуција, поред самопомоћи, била друга карактеристика легисакционог поступка. Суштина персоналне егзекуције, као што је већ речено, била је у томе што је доводила до ропства (*trans Tiberim*) или до смрти дужника, јер је поверилац имао неограничено право да располаже његовом личношћу.

Извршење на личности дужника, описано у поступку *manus iniectio*, је несумњиво, резултат времена и прилика у коме је настало.³⁰

У време његовог настанка, у Риму је владала велика глад. Због глади која је владала градом, а и честих ратова који су онемогућавали већину становништа да обрађује земљу и обезбеди опстанак и егзистенцију, многи су били приморани да узимају зајам да би опстали. Услед немогућности да благовремено врате дуг, били су приморани да продају себе и чланове своје породице-дужничко ропство.³¹ Важило је правило да, ако неко нема имовину, онда нека располаже и испашта својим телом. Због тога је овај начин извршења на личности, био један од најефикаснијих начина за подчињавање и заробљивање сиромашних слојева становника од стране богатих патриција.

³⁰ Извршење на личности дужника било је познато и другим народима. Оно је регулисано и у колумни II Гортинског Законика, донетог у Критском полису у в.п.н.е. О томе: Николић, Д., Ђорђевић, А. – Законски текстови старог и средњег века, Ниш, 2002, стр. 61.

³¹ До дужничког ропства у почетку је долазило путем самопомоћи, да би касније била, када је дошло до озбиљних побуна дужника, неопходна интервенција државних органа путем *actio per manus iniectionem*. О томе: Пухан, И., Поленак, Акимовска, М. – Римско право, Скопје, 2001, стр. 257.

Још у току важења легисакционог поступка учињене су измене у циљу побољшања положаја дужника. Пре свега, дата је могућност дужнику да истиче приговоре против тужеочевог захтева за извршење. У почетку он је то чинио преко *vindex*-а да би у другом веку пре нове ере стекао право да то сам чини, с тим да је у том случају магистрат морао упутити ствар на решавање судији. Међутим, много важнија измена уследила је пред крај републике када је повериоцу забрањено да убија дужника. По истеку рока од 60 дана, ако дужник није платио дуг, поверилац га није могао убити нити продати као роба, он га је једино могао и даље задржати у кућном притвору све дог дужник сам неби својим радом исплатио дуг или неко то учинио уместо њега.

За разлику од претходне, *legis actiones per pignoris* је била вансудска процедура,³² која је служила за намирење повериочевог потраживања. Поступак се састојао у томе што је црквени орган или јавни службеник узимао у залог одређену ствар дужника, све док овај не би платио дуг. Овај поступак био је примењиван у строго уском обиму и служио је за извршење оних тражбина које су имале сакрални или јавни карактер. Појединац се није могао служити овим поступком, осим у случајевима делегације од стране јавне власти.

Поступак *per pignoris capionem* употребљаван је када су били у питању одређени спорови на основу обичаја, а у неким и на основу закона. Могућност заштите својих права, путем овог поступка, на основу обичаја имали су војници против лица која су им договала *aes militare* (војну плату), *aes questare* (куповну цену за коња) и *aes hordearium* (накнаду за исхрану коња).

Закон XII таблица прописује ово право и за продавца жртвених животиња, којима није била исплаћена цена; закуподавцима животиња за исплату закупнине коју су наменили храмовима као и порезницима за наплату пореских дуговања.³³

Иако неки римски правници истичу да *legis actio per pignoris capionem* не треба уврстити у легисакције, јер је реч о вансудском поступку³⁴, ипак

³² *Legis actiones per pignoris* је вансудско извршење узимањем залог.

³³ У том смислу: Станојевић, О. – Гајеве Институције (превод), (4, 26-28), Београд, 1982, стр. 256.

³⁴ Поступак се одвија ван суда, тј. не пред претором; без присуства странке; може се покренути у несудске дане (*dies nefasti*), тј. када није дозвољено водити легисакцију. Опширније о томе: Станојевић, О. – Гајеве Институције (превод), (4, 29), Београд, 1982, стр. 259.

преовладава мишљење да је она легисакција јер се предузимала путем свечаних речи и ритуалног геста-одузимања ствари. Њен значај се не може оспорити. Она је са једне стране, представљала доказ о почетку ширења реалне егзекуције јер се извршење није спроводило према личности дужника, већ према његовој имовини³⁵, док, са друге стране, представља ширење система извршног права.³⁶

5. ИЗВРШЕЊЕ ПРЕСУДЕ У ФОРМУЛАРНОМ ПОСТУПКУ

Велики формализам легисакционог поступка, у периоду када се крајем републике развио правни саобраћај и када је био уведен читав низ правних послова *bonae fidei*, наметао је потребу предузимања одређених мера у циљу његовог ублажавања. Ова потреба се посебно осетила у области извршног поступка, с обзиром на суровост персоналне егзекуције, као јединог облика извршења. Иако су неки кораци, у том смислу, предузети још у току важења легисакционог поступка, они нису дали посебне резултате. Многи недостаци легисакционог поступка још су били присутни. До радикалних реформи дошло је тек доношењем *Lex Aebutia*³⁷ и *Leges Juliae*³⁸ (између 150 и 17. године старе ере). Одредбама ових закона регулисан је нови грађански поступак (формуларни).

У области извршног поступка, ови закони предвиђају посебну неформалну тужбу (*actio iudicati*) која је усмерена на извршење било путем персоналне или реалне егзекуције. Новине које су донели ови закони односиле су се на начин извршења. Процену допуштености, дејства и последице *actio iudicati* сада су вршили државни органи. Што се тиче вршења самих принудних радњи у циљу извршења, оне су и даље припадале повериоцу, као и у легисакционом поступку.

Међутим, оно што битно разликује извршење у формалном поступку било је то што поверилац више није могао да прода дужника или да га убије у циљу

³⁵ Овај вид извршења по мишљењу појединих аутора је уведен из разлога што се није радило о сиротињи као дужницима, већ о имућнијим грађанима, пореским обавезницима. Видети: Станојевић, О. – Римско право, Београд, 2001, стр. 164.

³⁶ О томе: Благојевић, Б. – Грађански поступак у римском праву, Београд, 1960, стр. 17.

³⁷ *Lex Aebutia* – Закон донет у II веку пре нове ере који је увео формуларни поступак.

³⁸ *Lex Iulia de iudicis publicis* i *Lex Iulia de iudicis privatis* – два Августова закона за регулисање кривичног и грађанског поступка којима је укинута паралелена употреба легисакционог и формуларног поступка.

намирења свог потраживања.³⁹ Уместо тога он је могао задржати дужника у свом кућном притвору, све док он својим радом не отплати дуг. Предмет извршења је била личност, али не њена слобода, већ рад те особе. Ово још увек није значило реалну егзекуцију у правом смислу те речи, али је сасвим сигурно значило њен зачетак. Тек ће касније, ангажовањем претора, доћи до правог имовинског извршења.

Дакле, и у формуларном поступку као и у легисакционом, извршење је било усмерено: а) на личност дужника или б) на његову имовину.

а) Персонална егзекуција је у формуларном поступку била један од најчешћих начина извршења. У тужби којом је тражено извршење (*actio iudicati*), поверилац је био дужан да означи начин извршења (персонална или реална егзекуција).

Извршење на личности дужника започињало је тако што је поверилац одводио дужника у свој кућни притвор, пошто овај не испуни своју обавезу у парицином року (рок од 30 дана). Он је имао право да га у кућном притвору окује веригама. Тамо би га држао све док овај не би отплатио дуг својим радом. Персонална егзекуција није служила више ради спровођења извршења над самом личношћу дужника, већ ради извршења над радном способношћу дужника. Међутим, иако се овим начином извршења извршила битна промена у односу на легисакциони поступак, извршење на личности дужника и даље је несумњиво било један облик суровог извршења. Зато се њему приступало само онда када је поверилац био сигуран да продајом дужникове имовине неће моћи да намири своја потраживања. То значи да је овај облик спровођења извршења имао супсидијаран карактер.

Још у току важења формуларног поступка дошло је до извесних ограничења персоналне егзекуције. Прво ограничење било је путем *cessio bonorum*,⁴⁰ друго путем *missio in bona*.⁴¹ Оба ова ограничења имала су, као крајњи циљ, замену персоналне егзекуције реалном, тј. уместо извршења на личности

³⁹ Убијање и продавање инсолвентних дужника било је укинато са *Lex Poetelia Papiria* који је био донет у IV веку старе ере.

⁴⁰ *Cessio bonorum* је вид ограничења персоналне егзекуције који се састојао у могућности дужника да избегне инфамију (губитак части) тиме што би уступио сва своја права повериоцу.

⁴¹ *Missio in bona* је вид ограничења персоналне егзекуције који се састојао у предаји целокупне имовине дужника повериоцу. Овом виду извршења приступало се најчешће када се радило о угледним и имућнијим људима.

дужника сада је извршење било усмерено на његову имовину. На тај начин, с једне стране, интервенцијом дужника, а с друге, интервенцијом повериоца, персонална егзекуција се потискивала у други план, бар у погледу њене стварне примене, ако не у погледу њене доминације као основног правила извршног права у формуларном поступку.⁴²

б) Извршење на имовини дужника,⁴³ преставља други начин спровођења извршења у формуларном поступку. До његове примене је долазило онда када је, с једне стране, тужба *actio iudicati*, којом је био покретан извршни поступак, испуњавала све прописане услове, а с друге стране, дужник није испунио дуг нити је желео да својим приговорима одбије тужбу.⁴⁴ У том случају, надлежни државни орган, магистрат, доносио је одлуку о дозволи извршења. По доношењу одлуке магистрата, поверилац је предузимао егзекуцију која се код реалног извршења вршила путем *missio in bona*.⁴⁵

По основу *missio in bona* поверилац је био овлашћен да одузме имовину дужнику. Он је то учинио употребом своје сопствене силе. Одузимањем имовине поверилац је стицао *detentio* (придржање). Старање о одузетој имовини падало је на првог повериоца, који је добио одлуку *missio in bona*. Он је с једне стране био дужан да се стара о имовини, а с друге да о томе јавним путем (*proscriptiones*) обавести остале повериоце како би се придружили извршењу. Обавеза јавног објављивања (путем плаката истакнутих на Форуму) да је допуштено *missio in bona* имала је двојаки циљ: да обавести и позове остале повериоце да се придруже извршењу и да позове сроднике и пријатеље дужника да за њега плате дуг.

Сви пријављени повериоци састајали су се одређеног дана на Форуму и између себе бирали једног *magister bonorum*-а који је требао да изврши продају дужникове имовине у циљу намирења свих потраживања. *Magister*

⁴² Видети: Благојевић, Б. – Грађански поступак у римском праву, Београд, 1960, стр. 38.

⁴³ Извршење на имовини дужника настало је у последњем веку пре нове ере за злугом претора.

⁴⁴ За разлику од легисакционог поступка где је истицање приговора у погледу исправности захтева за извршење било дозвољено само *vindex*-у, у формуларном поступку то право има сам дужник.

⁴⁵ Реално извршење *missio in bona* уведено је од стране претора *Rutilius Rufus*-а, 118 год. пре нове ере, по угледу на дотле постојећи начин наплате јавних потраживања. Опширније о томе: Благојевић, Б. – Грађански поступак у римском праву, Београд, 1960, стр. 39.

bonorum одређивао је услове продаје, тачан списак поверилаца, висину потраживања и дан продаје (*lex venditionis*).

Сама продаја дужникове имовине вршила се на јавном тргу путем лицитације као и у савременом праву. Имовина се уступала оном купцу који је дао највећу цену (*bonorum emptor*). Уколико је више лица понудило исту цену, право првенства имали су најпре сродници дужника па онда остали повериоци. У случају да је конкурисало више поверилаца имовина је предана оном који је понудио највећу цену. Куповином имовине *bonorum emptor* је постајао нека врста универзалног наследника *in universum ius*, тј. преторски наследник егзекуторног дужника.

Додуше, ово својство је стицао на основу преторског права које му је давало ефикасну заштиту проглашавајући га за власника дужникове имовине. Као власник дужникове имовине он је био носилац свих материјалних и процесних права дужника. Зато је он (*emptor bonorum*) могао да оспори сва потраживања повериоца за које је сматрао да су неоснована и недоказана. Последице овог оспоравања биле су те што је поверилац морао водити парницу да би доказао основаност свог захтева. Ако би у томе успео, дужник (*emptor bonorum*) био је дужан да му исплати двоструки износ дуга на име казне за сметње у поступку.⁴⁶

Извршење на имовини дужника, овакво какво је напред описано, свакако представља битан напредак у односу на персоналну егзекуцију, Међутим, и оно је производило низ нежељених последица, како за дужника тако и за повериоца. За дужника негативне последице поступка *missio in bona*, састојале су се у томе што је продавана целокупна имовина те је тако долазило до инфамије, тј. губитка части. За повериоца оне су се огледале у времену трејања поступка. Због тога, још у периоду важења формуларног поступка, јављају се установе које су требале да поправе положај дужника (да спрече инфамију тиме што ће му се сачувати извесна добра), али и положај повериоца (тј. да убрзају извршење и обезбеде право првенства у поступку намирења). Те установе биле су: *pignus ex causa iudicati captum* и *bonorum distractio*.

⁴⁶ С правом познати романиста Girard истиче да ове особености у правном положају *emptor bonorum*-а дају кључ за разумевање реалног извршења у формуларном поступку. Настojeћи да докаже уговорну природу реалног извршења, Гирард истиче да се у његовој основи налази уговор на основу кога долази до замене субјекта у улози дужника. Опширније о томе: Андреев, М. - Римско частно право, Софија, 1992, стр. 134.

Прва установа представља најстарији облик пленидбе ствари и конституисања права првенства заснивањем хипотеке на основу дозволе претора.⁴⁷

Друга, иако најпре уведена само за представнике сенаторског staleжа, у циљу избегавања инфамије, састојала се у појединачној продаји одузетих добара. Она је била први корак ка увођењу специјалног извршења које је настало у екстраординарном поступку.

Опште карактеристике поступка спровођења извршења састоје се у томе што је држава, на посредан начин, започела да уређује систем извршења. Тај почетак се огледа не само у постојању недовољних (минималних) правила процедуре, већ и у успостављању првобитних помоћних органа извршног поступка. Увођењем института *missio in bona*, држава је у том правцу чинила прве кораке јер је омогућила да одређене функције у спровођењу извршења врше појединци као органи извршног поступка. Један од њих је, несумњиво, био *magister bonorum* који је био биран и који је организовао поступак уновчења имовине ради намирења и спровођење извршења пресуде.

6. ИЗВРШЕЊЕ ПРЕСУДЕ У ЕКСТРАОРДИНАРНОМ ПОСТУПКУ

Околности под којима се развио екстраординарни поступак (друштвене прилике, привредне кризе, утицај хришћанства, феудализација) утицале су на промене у дотадашњем начину суђења. Настао је нови судски апарат са промењеним поступком, и то најпре као факултативан (*extra ordinem* – ванредни),⁴⁸ а од почетка домината као обавезан начин решавања спорова.

Као и сваки судски систем, и овај је поступак био у потпуности последица државне организације у целини. Због тога се за овај поступак врло често користи и назив когнициони службени поступак (на основу утврђивања чињењица које је искључиво у рукама државних органа). Све ове околности утицале су и на промену поступака у области извршног права.

Извршење у екстраординарном поступку попримило је у многоме облике сличне данашњем поступку.

⁴⁷ Претор је дозвољавао повериоцу да узме у детенцију извесну непокретност дужника и да је по истеку одређеног рока изложи продаји у циљу намирења потраживања.

⁴⁸ Отуда и назив за овај поступак екстраординарни.

Као орган извршења јављао се искључиво чиновник, било да је то претор или неко друго лице.

Када су били створени услови за спровођење извршења, принудне радње су предузимали државни органи, а не повериоци лично, како је то био случај у претходна два поступка.

Извршење се по правилу спроводило на имовини дужника, тзв. реална егзекуција.

У појединим случајевима приликом спровођења извршења дужнику се морало оставити минимум средстава за живот (*beneficium competentiae* – привилегија да се плати колико се може). У овом правилу садржан је основ начела социјалног поступања у савременом извршном праву.⁴⁹

Поред наведених карактеристика извршног поступка које га неспорно приближавају модерном начину извршења, биле су присутне примесе схватања које је постојало још у Закону XII таблица. Тако се у екстраординарном поступку и даље као и у претходна два, извршење могло спровести на: а) личности дужника и б) имовини дужника.

а) Принудно извршење на личности дужника, додуше у измењеном облику, било је могућно и у екстраординарном поступку. Циљ законодавца у IV веку нове ере био је да се затварање дужника у кућни притвор повериоца замени јавним затвором у који је дужник затваран и где је остајао, под контролом државних органа, све док не би одрадио дуг. Затварање дужника у кућни притвор повериоца било је строго забрањено.

У циљу поштовања ових прописа донето је и неколико значајних императорских конституција, које су повериоцима, под претњом најсуровијих казни забрањивале држање дужника у кућни притвор. Међутим, упкос постојању прописа који су предвиђали строге казне за повериоце, кућни притвори су постојали и било их је изузетно тешко искоренити. Постојање кућних притвора, с једне стране, и непоштовање прописа о забрани кућних притвора од стране повериоца, с друге, по мишљењу појединих теоретичара, представ-

⁴⁹ Суштина овог начела је у томе што извршење треба да се спроведе тако да се неугрози физичка егзистенција дужника, не изазове његова економска пропаст и да се он не оспособи за даљу привредну делатност. У том смислу: Станковић, Г. – Ново извршно процесно право, Ниш, 2001, стр. 9.

љало је један од низа узрока који су слабили римску империју и коначно довели до њене пропасти.⁵⁰

б) Извршење на целокупној имовини дужника, које се у формуларном поступку спроводило путем (*actio iudicati*) у екстраординарном поступку било је ограничено. До оваквог извршења долазило је само у случају *cessio bonorum* (добровољно уступање имовине) или када је осуђени бежао или се скривао. Редовно извршење се спроводило само на оном делу имовине који је предаван тужиоцу у залог. Тужилац је по истеку рока од два месеца, а пошто дужник не би исплатио дуг, имао право да ствари (било покретне било непокретне) изложи јавној продаји како би из цене добијене јавном продајом намирио своје потраживање. Евентуални остатак од продаје враћао се дужнику пошто овај начин извршења није имао никаквог утицаја на статус дужника.

У случају да дужник није имао новца, повериоци су били принуђени да приме имање или натуралне производе према правичној процени.⁵¹

На основу напред наведеног, може се рећи да је извршење у екстраординарном поступку, по правилу, за објекат имало имовину дужника, тј. оно је реално. Кажемо по правилу, јер су и у екстраординарном поступку присутне примесе персоналне егзекуције. Па ипак, реална егзекуција као правило екстраординарног поступка показује да је направљен крупни корак ка модерном облику извршења и обезбеђења.

ЗАКЉУЧАК

Правоснажну судску одлуку којом је на несумњив и ауторитативан начин решен спорни правни однос, осуђени је дужан да изврши у одређеном року. Ако то он не учини ставља се предлог суду који садржи захтев за принудно извршење. Суд ће у том случају наредити одузимање спорне ствари или заплену дела имовине која је предавана повериоцу у залогу (реална егзекуција). Реална егзекуција која је правило данашњег извршног права, доживела је многе трансформације у току развоја римског грађанског поступка. Јавља-

⁵⁰ О томе: Андреев, М. - Римско частно право, Софија, 1992, стр 150.

⁵¹ Поступак овакве обавезе за повериоца несумњиво упућује на ондашње прилике и изражено опадање новчане привреде у то доба. О томе: Станојевић, О. - Римско право, Београд, 2001, стр 175.

јући се, најпре, као изузетак од редовног начина извршења (персонална егзекуција) у легисакционом поступку, преко формуларног поступка, где се најпре јавила као привилегија за одређену категорију становништва (сенаторски сталез), а потом и као вид извршења који је обухватао целокупну имовину дужника (*actio iudicati*), реална егзекуција у екстраординарном поступку поприма облик који је у многоме близак данашњем извршењу.

Циљ овог рада управо је био да покаже историјски развој извршног права, првенствено извршења пресуде, али и да укаже на трансформацију које је оно доживело од персоналне до реалне егзекуције. Може се закључити да поред чињењице да је настало у далекој прошлости и промена које је трпело, римско извршно право, а посебно начин извршења пресуде у екстраординарном поступку (реална егзекуција), одиграло је значајну улогу у развоју модерног извршења.

Marija Ignjatović, LLB
Junior Teaching Assistant

THE ENFORCEMENT OF JUDGMENTS IN ROMAN CIVIL PROCEEDINGS

Summary

In the course of the development of the Roman law on the enforcement of judgments, real enforcement (which is nowadays a common rule in the law on enforcement) was exposed to many changes and transformations. Being at first instituted as an exception from the regular method of enforcement (personal enforcement) in a *legis actio* proceeding, and then, as a *formulae* proceeding, instituted as a privilege of a specific population category (the senator class), the subject matter of the enforcement in the extraordinary proceedings was, by the rule, the debtor's real property. The term "by the rule" implies that the extraordinary proceedings also included elements of personal enforcement. Although present, these elements were however just an exception from the rule, which was real execution. Subsequently, real enforcement became a form of enforcement which included the entire property of the debtor (*action iudicati*), which was a giant step towards the contemporary form of enforcement and security. In spite of the fact that it originated in a distant past and apart from the changes it was exposed to, Roman enforcement law and the enforcement of judgments in the extraordinary proceedings in particular played an important role in the development of the modern institute of enforcement.

Key words: *personal enforcement, real enforcement, legis actio proceeding, formulae proceeding, extraordinary proceeding.*

